

Генінг В.Ф.

Сарматская эпоха в Алфёльде
(Среднее Подунавье в I—IV вв.) //

Материалы I тыс. н. э.

по археологии и истории

Украины и Венгрии. —

Киев: Наук. думка, 1996. — С. 4—43

Іноземні фахівці з вивчення історії сарматів, що з тієї або іншої причини звертаються до археологічного матеріалу Угорщини, стикаються з мовним бар'єром — адже значна частина публікацій угорських вчених виходила рідною мовою, і лише в останній час перевага надається німецькій та англійській. Щоправда, основоположні досі праці М. Пардуца видрукувані й німецькою¹. Російською мовою були перекладені поодинокі праці², але й ті або вже застаріли, або стосуються якихось окремих питань. Тому, здавалося б, публікацію оглядової статті В.Ф. Генінга про алфьольдських сарматів в українсько-угорській збірці можна було тільки вітати.

На жаль, практично жодне з положень автора нині не може розглядатися як основа для подальших досліджень сарматської доби (ані Карпатського басейну, ані територій на схід від Карпат) та, попри бажання упорядників збірки (с. 3), дезорієнтує читача. Шануючи пам'ять покійного нині вченого, ми не хочемо детально критикувати його працю — адже він вже не в змозі відповісти. Однак дивує рішення редакторів-упорядників вмістити в збірці працю двадцятирічної давності, яка була більш ніж дискусійна вже на час свого написання. Зазначимо лише, що В.Ф. Генінг в своєму аналізі спирався, головним чином, на досить посередньо опубліковані зводи М. Пардуца (див. прим. 1), які містять дуже незначну інформацію з поховального обряду. Матеріали М. Пардуца походять здебільшого з старих розкопок, що провадилися далеко від вимог сучасного рівня фіксації археологічних явищ. В свою чергу, М. Пардуц виділив свої групи та періоди в сарматській культурі Карпатського басейну, базуючись на цих даних. На хибність його висновків щодо етнічних та хронологічних груп вказувалося неодноразово (див., наприклад, статтю А. Вадаї в цій же збірці³), і вже довгий час угорські дослідники не користуються його термінологією (групи Сентеш-Надьхедь / Szentes-Nagyhegy, Баймок-Морахалом / Bajmok-Morahalom та ін.).

© С.Е. ШТВАНОВИЧ, В. КУЛЬЧАР, 2001

В. Кульчар у кандидатській дисертації, присвяченій поховальному обряду сарматів Карпатського басейну⁴, провела аналіз 1519 поховань з 197 пам'яток. Ці цифри наведено, щоб дати уяву про кількість опублікованого до початку 90-х років матеріалу, який можна використовувати для вивчення дій, пов'язаних з похованням небіжчика у сарматів. З часу написання роботи завдяки численним рятивним розкопкам, які викликані масовим будівництвом автострад в Угорщині, кількість нових матеріалів сарматської доби збільшилася щонайменше на 40—50%. Тому навіть найсучасніші уявлення про етнічний склад, хронологію, могильники та поселення сарматів на Угорській низовині старіють досить швидко.

Під час вивчення історії сарматів Алфьольду не можна було забувати, що опинившись у новому геополітичному оточенні, «затиснуті» між Римською імперією та Дакією, вони досить швидко перейшли до осілого способу життя. Тому, на відміну від «класичної» території їхнього розселення, пам'ятки Угорської низовини — це не тільки могильники, а й численні поселення. Нині поселення, що відомі з розкопок, налічують близько сотні, а відомі за розвідками — до тисячі пам'яток⁵. Без вивчення локальних варіантів типів жител, виробничо-господарчих споруд (ями-сховища, печі, горни, копильні та ін.) самих поселень, величезної кількості відомого на сьогодні керамічного матеріалу неможливе виділення будь-яких груп або регіонів.

Повертаючись до головних висновків роботи В.Ф. Генінга, ми повинні підкреслити, що порівняння сарматів Угорської низовини з поволзькими племенами дуже сумнівне через величезну відстань у часі та просторі. За поховальним обрядом⁶, костюмом, способом життя алфьольдські сармати виявляють найбільшу схожість та мають порівнюватися з синхронними (кінець середньосарматського та пізньосарматський час) іраномовними племенами Північно-Західного Причорномор'я, Молдови та Олтенії.

На жаль, угорськими сарматознавцями досі не розроблена загальна хронологія пам'яток I—IV ст., що пов'язано, зокрема, зі склад-

ностями датування поселень. Проте є певні хронологічні індикатори, на підставі яких членуються головні періоди історії сарматів Карпатського басейну, і їй не можна вивчати, розглядаючи матеріальну культуру та обряд як єдину масу, без якогось членування на хронологічні періоди, — це методологічно невірно та перекручує загальну картину. Такий поділ зумовлений також даними джерел, якими В.Ф. Генінг користується вельми вибірково та з якими поводить, м'яко кажучи, вільно. Виходячи з даних античних авторів, східна частина Карпатського басейну зазнала кілька великих хвиль іраномовних переселенців зі сходу. Міграції тривали аж до приходу гунів.

Щодо ототожнення населення Алфьольду I—IV ст. з фіно-уграми (вірніше, з сарагурами та оногурами — останні, до речі, завжди вважаються тюрками!) на підставі дуже дискусійного місця в праці Страбона та загальною звичаю прикрашати ноги намистинами, а скроні кільцями (визначення останньої схожості взагалі позбавлене підстав та є, мабуть, результатом непорозуміння — звичай носіння скроневих кілець у сарматів Угорщини невідомий), то нам здається, що й ця гіпотеза не зовсім обгрунтована.

Обережно треба поставитися не тільки до висновків статті, а й до самої описової частини, в якій безліч помилок та непорозумінь. Оскільки ми не хотіли б зупинятися на ній детально, обмежимося лише кількома прикладами. Річка Марош (Муреш) впадає не в Дунай (с. 28), а в Тису; те, що автор називає оригінальними «кельтськими колінчастими фібулами» (с. 5), — це звичайні провінційно-римські виробы, поширені протягом 400 років, що не мали до кельтів жодного відношення; поясні пряжки та наконечники ремінів, про які йдеться, побутують у другій половині II — на початку III ст.⁷ та ніяк не можуть вважатися пізніми (с. 7), а пряжки взагалі характерні для всіх хронологічних періодів.

Не варто також перебільшувати кельтський та дакійський впливи в сарматському матеріалі Алфьольду. Він, безсумнівно, присутній, головним чином у кераміці. Проте, незважаючи на значну кількість розкопок та розвідок на території Угорської низовини, поки не вдалося виявити безпосередніх попередників сарматів на цій території: ані кельтів, ані даків. Відомі на сьогодні кельтські пам'ятки Латену Д не «доживають» до приходу сарматів, дакійські ж знахідки в сарматському регіоні досить спорадичні та концентруються на відносно обмеженій території між Тисою, Марошем та Кьорошем⁸.

У той же час не можна заперечувати впливу германських племен⁹, особливо на північному кордоні сарматської території. На північно-західній ділянці сармато-германського кордону спостерігаються наслідки тісного сусідства (та постійних союзницьких відносин у війнах з імперією) з квадами¹⁰ — як в поховальному обряді (наприклад, поширення пів-

нічної орієнтації, що відрізняється від домінуючої південної), так і в матеріальній культурі (наприклад, Хевісдьорк / Hévizgyörk¹¹, Верешедьхаз / Veresegyház¹²). У північно-східній частині Алфьольду германські риси в поховальному інвентарі походять від представників пшеворської культури (вандалів), що з'явилися в північно-східному кутку нинішньої Угорщини практично водночас з сарматами після Маркоманських війн¹³. Одним з проявів германського впливу є, до речі, залізний умбон з могильника Хортобадь-Порошхат / Hortobágy-Porosát, який згадує В.Ф. Генінг і який датує гунським часом. Насправді цей умбон на підставі аналогій не може бути датований часом пізніше середини III ст.¹⁴.

Хотілось би звернути увагу колег, які користуватимуться цією роботою В.Ф. Генінга, на те, що датування сарматського матеріалу Карпатського басейну обмежується не IV, а V ст. (численні поселення, так звана група Тисзадоб / Tiszadob¹⁵, могильники біля м. Чонград / Csongrad¹⁶, Тапе-Малайдок / Tápé-Malajdok¹⁷, Шандорфалва-Епереш та інші й не в останню чергу могильник Мадараш-Халмок, який автор рецензованої статті постійно згадує). Інакше кажучи, сармати Алфьольду доживають до приходу гунів та, скоріш за все, переживають його. До якого часу можна говорити про власне сарматів на нашій території, — все ще не вирішене питання. Справа в тому, що, як вже згадувалося, після зупинення надходження римських імпортованих наприкінці IV — на початку V ст. основи для датування практично зникають.

І, нарешті, загальне зауваження, що стосується не тільки рецензованої роботи, а й взагалі російсько- та україномовної літератури, де наводяться назви угорських пам'яток та прізвища авторів. На жаль, більшість дослідників, які пишуть кирилицею, не приділяють особливої уваги фонетиці угорської мови (в якій вимова окремих звуків не відповідає ані англійській, ані німецькій, ані польській, як це іноді здається авторам, що транслітерують угорські слова), перекручуючи цитовані назви до того, що їх просто не можна впізнати. Таким чином, фактологічним матеріалом тієї або іншої роботи практично не можна користуватися, оскільки так звані географічні пункти неможливо знайти на карті ані місцевого (українського, російського), ані угорського видання. Найоб'єктивнішим рішенням цього питання видається метод, яким користувався, зокрема, М.І. Ростовцев: слідом за кириличною транслітерацією в дужках подається назва або ім'я в оригінальному написанні.

¹ Párdusz M. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns. I—III. // АН. — 1941. — Bd. XXV; 1944. — Bd. XXVII; 1950. — Bd. XXX; *Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn in II und III Jahrhundert* // ААН. — 1956. — № 7; *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn* // ААН. — 1959. — № 11.

² Мочи А. К вопросу о периодизации раннесарматской эпохи // ААН. — 1954. — № 4; Вадаи А.Х., Кульчар В. К вопросу о так называемых сарматских пряжках // ААН. — 1984. — № 36.

³ Вона ж дала найбільш повну критику поглядів М. Пардуца в своєму зведенні сарматських пам'яток області Сольнок (Vadai A.H. Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricum // Antaeus. — 1989. — № 17—18. Тут же див. сучасну літературу з історії сармат Угорщини).

⁴ Kulcsár V. A kárpát-medencei szarmata Barbaricum temetkezési ritusa. : Kandidátusi értekezés. — Budapest, 1993.

⁵ Остання та найбільша робота по поселеннях див.: Vadai A. Cultural and landscape changes in South-East Hungary. — Budapest, 1996. — Vol. II.

⁶ Кульчар В. Некоторые характерные черты погребального обряда сарматов Карпатского бассейна // Сарматы и Скифия (Донские древности). — Азов, 1997. — Вып. 5.

⁷ Див. примітку 2.

⁸ Visy Zs. The problems of the Dacian ethnic group in Hungary // Din istoria Europei Romane. — Universitatea din Oradea. Ser.: Istrie IV. — Oradea, 1995. — P. 100—101.

⁹ Istvánovits E., Kulcsár V. New archaeological phenomena in the ethnical picture of Eastern Hungary after the Marcomannic-Sarmatian War // Spesimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis 1993. — IX. — Pécs, 1994; Istvánovits E., Kulcsár V. Roman and Germanic elements in the armament of the barrow-graves of the 2nd-3rd centuries A.D. in the Great Hungarian Plane // Beiträge zu römischer und

barbarischer Bewaffnung in der ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. — Marburger Kolloquium 1994. — Lublin; Marburg, 1994. — P. 405—416.

¹⁰ Дани джерел та історичні події див. Mócsy A. Pannonia and upper Moesia. A history of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire. — London, 1974.

¹¹ Dinnyés I. A hévizgyörki sarmata sírok (Sarmatian graves from Hévizgyörk) // Studia Comitatus. — 1991. — № 22. — 145—201. old.

¹² Mesterházy K. Frúhsamatezeitlicher Grabfund aus Veresegyház // Folia Archaeologica. — 1986. — Bd. XXXVII. — S. 137—161.

¹³ Istvánovits E. Some Data on the History of the Upper Tisza region in the Roman Age // Vychodoslovensky Pravek IV. — Košice, 1993. — S. 127—142.

¹⁴ Istvánovits E., Kulcsár V. Pajzosos temetkezések a Dunától keletre eső Kárpát-medencei Barbaricumban (Погребения с урнами в барбарикуме Карпатского бассейна к востоку от Дуная) // A nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve (1987—1989). — Nyíregyháza, 1992. — XXX—XXXII kt.

¹⁵ Istvánovits E. Das Gräberfeld aus dem 4. — 5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget // ААН. — 1993. — Bd. XLV.

¹⁶ Párducz M. Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn // ААН. — 1959. — Bd. 11; item. Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. — Budapest, 1963.

¹⁷ Párducz M., Korek J. Germán befojás a Maros-Tisza-Körös-szög kés.

Одержано
03.12.1997

Е. ШИТВАНОВИЧ,
В. КУЛЬЧАР

Г. Шаповалов

КОРАБЛИ ВЕРЫ. СУДОХОДСТВО В ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ ДРЕВНЕЙ УКРАИНЫ

Запорожье, 1997. — 156 с.

Майже в усіх культурних традиціях збереглися прадавні уявлення про водне середовище як першостихію, з якої виникло життя, а в деяких традиціях — і людська цивілізація. І справді, найдавніші земні цивілізації були острівними або приморськими, а народи, які жили по берегах судноплавних рік, розвивалися швидше у порівнянні з іншими. Човен був найдавнішим транспортним засобом, який винайшло люд-

ство ще принаймні в епоху мезоліту, і з ним пов'язані перші кроки цивілізації людства. Водне середовище завжди сприймалося як амбівалентне: як життєдайне і захисне, з одного боку, і як руйнівна і небезпечна стихія, втілення світу померлих — з іншого. Все це відбилося і в уявленнях, пов'язаних з судноплаством, але тут переважали уявлення «з ознакою плюс» (корабель як символ спасіння і надії). Важливим був також момент соціального престижу: від могутності флоту залежали міцність

© БЕССОНОВА С.С., 2001